

*Гнасевиц Надія, к. філософ. наук,
доцент кафедри філософії та політології ТНЕУ
Хамиги Віталій, студентка групи ПР-12
Юридичного факультету ТНЕУ*

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

Актуальність проблеми. Кожна нація повинна пройти етап усвідомлення себе як національно-своєрідного, через ціннісне розрізнення, відмежування від інших культурних, національних смислів. Розбудова економічного і духовного фундаменту незалежної Української держави потребує усіх важливих чинників становлення та ефективного розвитку державотворчого процесу, і саме тому загострюється питання формування національної свідомості, основоположним поняттям для кожної нації, оскільки є чинником об'єднання її в єдине ціле на основі ряду ознак, таких як мова, етнічне походження, історія, культура, економіка. Національна свідомість виступає як засіб консолідації та інтеграції зусиль нації. Вона є тим фундаментальним феноменом, який сприяє всебічному розвитку нації.

Цій проблемі присвячені дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених - Берлін І., Бромлей Ю., Геллнер Е., Гумільов Л., Ємельянов Б., Ренан Е., Потебня О., Сорокін П., Фульє А., Шипков М. та інші. У більшості з цих робіт проведено соціально-філософський аналіз досліджуваного феномену, здійснено спробу визначити національну свідомість, простежити її історичний розвиток.

Мета дослідження: теоретико-методологічний аналіз поняття «національна свідомість», формування його на тлі розвитку української нації через заглиблення у психіку, світосприймальні настанови українського народу, які мають безпосередній вплив на сучасне розуміння і бачення національної свідомості.

Завдання дослідження: дослідити формування національної свідомості українців, проаналізувати вплив різноманітних чинників на націю і її свідомість.

Об'єкт дослідження: трансформаційні процеси в контексті формування національної свідомості людини в сучасному українському суспільстві.

Предмет дослідження: особливості формування основ національної свідомості українців.

Свідомість є феноменом людської життєдіяльності і має суспільний характер, що виявляється у розмаїтті таких її форм, як філософія, релігія, наука, мистецтво, мораль, правосвідомість, соціальна психологія та ін [1, 480 с.].

Національна свідомість – категорія, сутністю якої є усвідомлення особистістю своєї приналежності до певної нації. Національна свідомість функціонує на двох рівнях: первинному («чуттєвому»), де відчуття національної приналежності проявляється лише як емоція (закоханість у природу рідного краю, замилювання мовою, звичаями, обрядами тощо), і на вищому рівні («емоційно-логічному»), обов'язковою умовою якого є осмислення своїх почуттів, а не тільки відчуття своєї національної приналежності, зрозуміння потреби власної держави і прагнення до державотворення. В особистості, у якій розвинена національна свідомість, гармонійно поєднуються такі, принаймні три, моменти: здатність усвідомлювати сутність нації, до якої вона себе відносить, з якою себе ідентифікує; надання важливого значення тому, як ставляться до неї, до її нації інші національні спільноти; усвідомлення того, що кожна нація є джерелом розвитку й забезпечення усіх інших націй, що разом складають людство [2, с. 45-52].

У високо розвиненій національній свідомості виразно виявляються певні елементи, зокрема національна ідентифікація; усвідомлення єдності історичного минулого, сучасного і майбутнього свого етносу, нації; усвідомлення й дієве ставлення до духовних і матеріальних цінностей нації, потреба особистою працею збагачувати такі цінності у своїй життєдіяльності.

На формування української національної свідомості мали вплив як історична доля народу, так і його світоглядні позиції, ментальність. «Національний характер українців, – пише відомий вчений П. Щербань, – формувалася протягом віків. Вічне правдошукання, гостинність і щедрість, ласкавість і доброзичливість, пісенність і музичність, працьовитість і талановитість, ніжність і глибокий ліризм, волелюбство і душевне багатство – лише деякі типові якості відомого в цивілізованому світі українського національного характеру» [3, с. 48-54].

У різні історичні епохи під впливом політичних, духовних, економічних, соціальних чинників модель української національної свідомості постійно відточувалася та змінювала свої обриси. Кожна історична доба залишила свій слід в етно-національному коді українця та українського народу. Цей код передавався з покоління в покоління нашими відомими нащадками для того, аби кожен із нас пам'ятав: ким він є, і розумів своє призначення перед власним народом, країною та самим собою.

В становленні української національної свідомості особливе місце займає екзистенціально-межовий стан останньої, що його витворила протягом століть відповідна геополітична ситуація на Україні. Постійна загроза смерті, випадковість, терпіння в житті українця вели до двох типів реакції: авантюрно-козацького та притаєного існування, що супроводжувалось «відступом у себе», звузненням сфери контактів зі світом. Також серед чинників, що суттєво впливають на формування національної самосвідомості українського суспільства, слід відзначити й історичний досвід українського народу, економічний, політичний і культурний стан різних соціальних і етнічних груп, а також зовнішні впливи на державу та її громадян, відсутність власної державності та перебування української спільноти територіально впродовж століть у складі інших держав - Речі Посполитої, Російської, Австро-Угорської імперій, а згодом і в Радянському Союзі [4].

Внаслідок політики заборон і приниження, адміністративно-силового тиску не мали змоги повноцінно розвиватися національна культура, освіта, мова, традиції, духовні підвалини розвитку нації, була знищена національна еліта, викривлена історія українського народу, заборонені імена національних героїв. Це спричинило значну деформацію національної самосвідомості, що заважає українцям і сьогодні відчувати свою унікальність і своє призначення у світовій історії, усвідомити себе єдиною нацією, гідною мати власну державу.

Крім того, слід зазначити, що держави, до складу яких в різні періоди входили українські землі, належали до різних цивілізацій - західної (європейської) та східної (євразійської), а також різних традицій християнства - католицької (греко-католицької) та православної. «Сили відштовхування розколювали на частини сегменти української спільноти, - зазначав С. Гантінгтон, - і притягували їх до цивілізаційних магнітів інших суспільств. Це формувало у них відчуття, що вони - різні народи і належать до різних територій» [5, с. 16-20].

Таким чином, формування української національної свідомості постійно відбувалося на межі цивілізацій, перетині різних традицій, культур, що привело до регіональних, культурних, ментальних, конфесійних розбіжностей у суспільній свідомості.

Зараз у свідомості українського суспільства яскраво простежуються лінії суперечностей стосовно нації- і державотворення не лише між населенням різних регіонів держави, але й між різними поколіннями українців, суспільними групами, у середині політико-управлінської еліти і переважною більшістю нації. За оцінкою відомого вченого М. Михальченка, суспільну свідомість українського народу можна характеризувати як хаотичну, складну і слабоструктуровану; у ній перемішані різні ідеї й ідеали, міфи, ілюзії та стереотипи мислення [6, с. 3].

За роки незалежності України саме відсутність державного патріотизму, ідентифікату приналежності до української держави, української поліетнічної нації компенсувалися іншими духовними практиками – психологічними та ментальними. Здається, що сьогодні в Україні відбувається творення нової національної свідомості. Але варто зазначити, що наша держава може бути політично незалежною, але її психологічне і культурне рабство можна перемогти лише деконструкцією ідеї імперії, яка все ще деформує національний простір зсередини.

Як неодноразово зазначав М. Хвильовий, щоб відкрити «нову і блискучу» сторінку в своїй історії необхідно позбутися рабської психіки, «хохлацьку розляпаність та сахаринність» замінити на сильну волю і мужність, запліднені розумом [7, с. 28].

Зараз національна свідомість українського народу в певній мірі хаотична, складна і слабоструктурована; у ній перемішані різні ідеї й ідеали, міфи, ілюзії та стереотипи мислення, що є як «реальним відображенням буття людей», так і «помилковими судженнями про рупійні сили сучасного суспільного розвитку». Слід зазначити і про світоглядний розрив, спільну мову між собою намагаються знайти покоління людей, які формувалися та діяли не лише у суттєво різних культурно-історичних укладах, а й на тлі численних війн та величезних соціальних катаклізмів, що супроводжувалися колапсом цільних держав, різкими змінами вектора суспільного поступу, кардинальними переоцінками цінностей, незліченними особистими драмами [8, с. 17-21]. Проте, незважаючи на все це, національна свідомість підіймається, розвивається і виходить на новий рівень.

Не можна не згадати при цьому Революцію Гідності, рупійною силою якої виступала в основному молодь, а також теперішні зовнішні й внутрішні загрози, прояви сепаратизму, війну. Саме ці, на жаль, негативні явища стали консолідуючим фактором для українців. До прикладу, помічаємо зміни як в основному в тихих, аполітичних регіонах замайоріла українська символіка. Крім цього, в багатьох регіонах України є безліч проявів української національної свідомості, люди показують свою проукраїнську позицію. Народ почав усвідомлювати, що саме він є суб'єктом цілі, мети і навпаки: наявність цілі робить натовп суб'єктом народного буття і розвитку [9].

Висновки. Як бачимо, на формування національної свідомості українців мали вплив й психологічні чинники (індивідуалізм, відчуття себе частиною малої спільноти, а не великої, тобто народу в цілому) і, безумовно, історична доля народу, яка підсилювала і розвивала перелічені елементи. Тому, власне, на нинішньому етапі національна свідомість українців є не розвинутою або не досить розвинутою, її характеризують неоднорідність, роздробленість і суперечливість, у ній продовжують існувати взаємовиключні теорії, думки, ціннісні судження, установки й орієнтації.

Особливого значення набуло це питання для Української держави, яка ввійшла у XXI ст. незалежною, соборною. Перед нею стоїть завдання – розбудова всіх галузей і ланок важливих для життєдіяльності країни, повернення до глибокої духовності, що включає знання історії і культури українського народу.

Зараз ослаблена національна свідомість починає виходити на новий рівень, проте державотворчий поступ вимагає здійснення багатопланової роботи із її формування, що полягає у реалізації відповідної державної політики, спрямованої на вирішення низки завдань, а саме витворення спільної історичної пам'яті українського народу, мовної єдності суспільства, що передбачає утвердження української мови як єдиної державної в усіх сферах суспільного життя (не заперечуючи мов етнічних меншин всередині політичної нації), виховання громадян-патріотів Української держави, формування спільної української національної ідентичності.

Список використаних джерел

1. Бичко, А., Бичко, І., Табачковський, В. Історія філософії: підручник. К.: Либідь, 2001. 408 с.
2. Куц Ю. О. Національна свідомість і самосвідомість у етнополітиці й державотворенні. Актуальні проблеми державного управління: наук. зб. ХРІДУ НАДУ. 2000. № 2 (7). С. 45-52.
3. Камчатна Н. В. Психолого-педагогічні основи формування національного менталітету. Луганськ: Вид-во «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2009. С. 48–54.
4. Ворона В., Шульга М. Українське суспільство 1992 – 2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. К.: Інститут соціології НАН України, 2013. 566 с.
5. Головатий М. Національна самосвідомість як засаднича умова формування державності. Персонал. 2007. № 11. С. 16 – 20.
6. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. 488 с.
7. Хвильовий М. Думки проти течії: памфлети. Харків: Держ. вид-во України, 1926. 123 с.
8. Шандор Ф. Ф. Основні етапи становлення національної свідомості українців. ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ. 2011. С. 17–21.
9. Снайдер Т. Українська історія, російська політика, європейське майбутнє. Київ: Дух і літера. 2014. Nadia Hnasevych, Olena Morschakova The problem of the axiological existence of a person in an ideological aspect : Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід: збірник тез, Міжнародної науково-практичної конференції, 4-5 квітня 2019 р., м. Тернопіль: Видавничий центр ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2019. С. 11-13.